

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 313-326, OCAK – 2018
Makale Gönderme Tarihi:15.11.2017 **Kabul Tarihi:**28.12.2017

BEŞİNCİ HAÇLI SEFERİ (1217-1221) ESNASINDA MISIR SULTANI EL-KÂMİL'E KARŞI DARBE GİRİŞİMİ

Coup Attempt Against the Sultan el-Kâmil of Egypt During Fifth Crusade (1217-1221)

Sebahattin ÇELİK¹

ÖZ

1097 yılında başlayan ilk Haçlı Seferi sonucunda Frenkler, İslam dünyasına bir hançer gibi saplanarak Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta birer devlet kurdular. 1216 yılında Papa III. İnnocentius, Kudüs'ü geri almak ve kutsal topraklardan Müslümanları atmak amacıyla Beşinci Haçlı Seferi'ni başlattı. Haçlılar Mısır'ın anahtarı konumundaki Dimyat şehrini uzun süre kuşatmalarına rağmen bir türlü ele geçiremediler. Tüm ümitlerini yitirdikleri esnada beklenmedik bir gelişme oldu ve Mısır Eyyubî Sultanı el-Kâmil'e karşı ibn-i Meştûb liderliğinde bazı generaller darbe girişiminde bulundular. Kendi güvenliğinden emin olamayan sultan, stratejik olarak avantajlı konuma sahip bulunan el-Âdiliyye'deki karargâhını terk etmek zorunda kaldı. Haçlılar hiç emek sarfetmeden el-Âdiliyye'yi ele geçirerek Dimyat kuşatmasını sıkılaştırdılar. Dışardan yardım alamayan Dimyatlılar açlık ve hastalıktan dolayı şehri savunamadılar ve Dimyat Haçlıların eline geçmiş oldu.

Anahtar kelimeler; III. İnnocentius, Haçlılar, Dimyat, el-Kâmil, ibn-i Meştûb.

ABSTRACT

As a result of the First Crusade started in 1097, the Franks stood like a dagger in the Islamic world and founded a state in Jerusalem, Urfa, Antioch and Tripoli. In 1216 the Pope III. İnnocentius started the Fifth Crusade in order to retrieve Jerusalem and throw the Muslims out of the holy ground. Although the Crusaders have long surrounded the city of Damietta which is the key of Egypt, they did not take over in no way. There was an unexcepted development when they lost all their hopes and some generals attempted coup against Egyptian Eyyubi Sultan El-Kâmil under the leadership of the ibn-i Meştûb. The Sultan who is not sure of his own safety, had to leave his headquarters by seizing the al-Adiliyye which had a strategically advantageous position. The Crusaders have seized the al-Adiliyye without any effort and have squeezed the siege of the Damietta. Dimitrians who could not get help from outside, did not defend the city because of hunger and disease and the Damietta has crossed the Crusaders.

Key words; III, İnnocentius, Crusaders, Damietta, al-Kamil, ibn-i Meştûb.

Giriş

1071 Malazgirt Savaşının ardından Türklerin Anadolu'yu fethetmeye başlamaları, Hıristiyan Batı dünyasını büyük bir endişe ve korkuya sevk etmiş, bu kitlesel tepki ile beraber, 1095 yılında Papa II. Urbanus'un çıktığı bir kıvılcım sonucu Müslümanlara karşı "Haçlı Ruhü" tüm Avrupa'yı saran devasa bir ateşe dönüşmüştür. Avrupa'da adeta toplumsal bir histeri yaşanmış; insanlar evlerini, arazilerini, hayvanlarını, hatta yiyecek ve giyeceklerini satarak hayatlarını bu kutsal seferlere adanmışlardır. Sefere katılmak istemeyenler, Hıristiyanlıktan aforoz edilip yaşadıkları toplumdan tecrit edilirken; devasa Haçlı orduları Türkler'i Anadolu'dan sürmek, Kudüs'ü Müslümanların elinden almak ve Ortadoğu'yu ele geçirmek maksadıyla iki yüzyıl boyunca Avrupa'dan Doğu'ya akın etmiş ve İslam dünyasına karşı peşpeşe Dokuz Haçlı Seferi düzenlemişlerdir².

¹ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD. Doktora Öğrencisi, ELAZIĞ sebahattincelikbu@mynet.com

² Fulcherios Carnotensis, **Kudüs Seferi**, (Çev.: İlcan Bihter Barlas), IQ Yay., İstanbul 2009, s. 50-52.; Kemaluddin Ebu'l-Kasım Ömer b. Ahmed b. Hebetillah İbnu'l-Âdim, **Buğyetu't-Talep fi Tarih-i Haleb**, 2. Baskı, (Yay.: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011, s. 71-72.; **Urfalı Mateos Vakayı-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**,

Haçlılar 1097 yılında sahneye çıktıkları Birinci Haçlı Seferi sürecinde; Antakya, Urfa, Kudüs ve Trablus'ta birer devlet kurmuş, Çukurova'da Ermeniler ile ittifak ederek buradaki Türk hâkimiyetine son vermek istemişlerdir³. Birinci Haçlı Seferi, müteakip seferler göz önüne alındığında katılımı yönüyle en büyük ve sonuçları bakımından da en önemli olanıdır. Zira "Haçlı Ruhü" düşüncesi bu süreçte hedefine ulaşmayı başarmış ve 1097-1291 yılları arasında varlığını İslam dünyasının göbeğinde sürdürmeye muvaffak olmuştur. 1101 Yılı Haçlı Seferleri'nde ise Haçlılar kendileri için kutsal saydıkları yerlere gitmeyerek Anadolu topraklarını hedeflemişlerdir⁴. 1144 yılında Urfa'nın Türkler tarafından geri alınması üzerine, Outremer'deki⁵ Haçlı varlığını güvence altına almak amacıyla düzenlenen İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) başarısız bir Dımaşk kuşatması girişiminden öteye gidememiştir⁶. Selahaddin Eyyûbi'nin tarih sahnesine çıkışı ile Haçlılar, 1187'de Kudüs'ü de kaybederek büyük bir hüsrana uğramışlardır⁷. Papalığın bitmez tükenmez tahrikleri sonucu 1090 yılında harekete geçen Üçüncü Haçlı Seferinin devasa orduları, Kudüs'ü geri almayı başaramamış olsalar da Kıbrıs ve Akkâ'da birer Haçlı Krallığı kurulmasını sağlamışlardır⁸. Dördüncü Haçlı Seferi'ne çıkan Haçlılar, hedeflerinden saparak bir başka Hıristiyan devlet olan Bizans'ın başkenti İstanbul'u işgal etmişler ve burada da bir Haçlı Devleti kurmuşlardır. Papa III. İnnocentius (1198-1216), Ortodoksları itaat altına alma düşüncesi ile sessizliğini koruyarak bu seferi onaylamıştır⁹.

I- Beşinci Haçlı Seferi'nin Başlaması

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde; Selahaddin Eyyûbi'nin vefatından (1193) sonra Eyyûbiler Devletinin yönetimini yeğenlerinin elinden alan Selahaddin'in kardeşi Ebu Bekr Seyfuddin el-Adil Ahmed b. Necmuddin Eyyûb (Saphadin)¹⁰, Mısır'ın yönetimini büyük oğlu Ebu'l-Meali Nasiruddin el-Kâmil Mahmud b. Adil Ebu Bekr b. Eyyûb'e, Dımaşk'ın yönetimini ortanca oğlu

2. Baskı, (Çev.; Hrant D. Andreasyan) TTK Yay., Ankara 1987, s. 187.; Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mirat'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan**, (Çeviri ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011, s. 166-173.; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camîu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II**, (Yay.; Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 14-15.; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi**, 1. Baskı, Dünya Yay., İstanbul 1997, s. 5 v.d.

³ Albertus Aquensis, **Liber Christianae Expeditionis Pro Ereptione, Emundatione et Resolutatione Sanctae Hierosolymitananae Ecclesiae**, R.H.C. OcC., III, (Tercüme eden; H. Hefele), Jena 1923. s. 22-23, 352-354.; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, 2. Baskı, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 9, Ankara, 1992, s. 44 vd.; Mehmet Ersan, **I. Haçlı Seferi sırasında Kilikya (Çukurova)'nın Haçlıların eline geçmesi**, Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhü Semineri, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1998, s. 65-78.

⁴ Mateos, **a.g.e.**, s. 216-219.; Münecimbaşı, **a.g.e.**, C. II, s. 15-16.; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 15-25.; Işın Demirkent, **1101 Yılı Haçlı Seferleri**, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80 Doğum Yılı Armağanı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, s. 28.

⁵ Outremer; Deniz aşırı anlamında bir kelime olup, Batılı müverrihlerin İslam coğrafyasındaki Haçlı devletlerine verdikleri isimdir.

⁶ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 49, 52, 88-89.; Ioannes Kinnamos, **Historia (118-1176)**, (Çev.; Işın Demirkent), TTK Yay., Ankara 2001, s. 54-66.; Süryani Mikhail, **Süryani Patrik Mihailin Vakainâmesi**, (Türkçeye çev.: H. Andreasyan), TTK Kütüphanesi (PDF, henüz yayınlanmadı), 2. Kısım, Fasil XXXIII, Ankara 1944, s. 84.; Willermus Tyrensis, **Haçlı Kroniği (1143-1163)**, (Haz.: Ergin Ayan), Karadeniz Dergisi Yay., Sayı: 2, C. XVII, Ankara 2009, s. 6.; İbn-i Kesir, İsmail İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Davud, **El-Bidaye ve'n-Nihaye Fi't-Tarih**, C. XII, (Çev.: Mehmet Keskin: *Büyük İslam Tarihi*), Çağrı Yay., 8. Bölüm, İstanbul 2001, s. 404-407.

⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 415-430.; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 5-6.; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, İkinci Kısım, FASIL XLXXXVI, s. 76-77.; Cemaleddin ebu Abdullah Muhammed b. Selim el-Hamavi İbn Vâsıl, **Müferricu'l-Kurub fi Ahbar-ı Beni Eyyûb**, C. I, (Tahkik: Cemalüddin es-Şeyyâl), Kahire, 1972-1977, s. 3-6.; Ramazan Şeşen, **Salahaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983, s. 33 v.d.

⁸ Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisi, **Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn**, 1. Baskı, (Tahkik: Muhammed b. Hasen b. Akil Musa), Daru'l-Endülisi'l-Hadra, Cidde, 1997, s. 12, 30-33,54 vd.; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, İkinci Kısım, fasıl XLXXXVII, s. 169.; Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 44-56.

⁹ Geoffroi de Villehardouin - Henri Valenciennes, **Conquete de Constantinople**, (Fransızca'dan Çev.: Ali Berktaş; *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*), Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2008, s. 21 vd.; Donald E. Queller - Thomas F. Madden, **The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople**, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1997, s. 3 vd.; Joseph Clayton - F. R. Hist S., **Pope Innocent III and His Times**, The Bruce Publishing Company, U.S.A. Wisconsin 1941, s. 103 vd.; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 7, Ankara 1981, s. 392.

¹⁰ Avrupalılar Selahaddin'in kardeşi el-Adil'e Saphadin adını vermişlerdir. Bkz. Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 48,55.

Papa III. İnnocentius, Dördüncü Haçlı Seferinin hedefinden sapması nedeniyle papalığın gözden düşen otoritesini kurtarmak, kutsal toprakları Müslümanlardan geri almak, tüm Hıristiyanları Roma'nın idaresi altında tutabilmek amacıyla bir konsil düzenlemeye karar verdi. Papa 11 Kasım 1215 günü Roma'da toplanan IV Lateran Konsili'nde; sadece şövalyeleri, soyluları, şehirlileri değil, aynı zamanda fakirleri, güçsüzleri, gençleri kısaca çoluk çocuk demeden tüm Avrupalıları yeni bir Haçlı Seferi'ne katılmaya çağırdı ve sefere katılacak olanlara çeşitli imtiyazlar vererek bütün günahlarının affolunacağını vaat etti¹⁶. İnnocentius'un emriyle hitabeti güçlü ruhbanlar Macaristan'dan İrlanda'ya, İsveç'ten Sardinya'ya kadar tüm Avrupa'ya yayılarak önceki Haçlı Seferleri çağrısında yapılan ateşli konuşmaların benzerlerini yaptılar¹⁷.

İlk olarak Macar Kralı II. Andreas (Andrew) ve kuzeni Avusturya Dükü Leopold, Ağustos 2017'de gemileriyle Dalmaçya'dan hareket ederek Akkâ'ya geldiler. Ardından Kıbrıs Kralı Hugue de Akkâ'daki Haçlı orduları arasında yerini aldı. Kral Jean'ın komutasındaki Haçlı ordusu Akkâ'dan yola çıkarak Müslüman topraklarına girdiler Beysan'dan Banyas'a kadar bütün sahil şeridini yağmaladılar ve karşılıklarına çıkan herkesi kılıçtan geçirip, kadın ve çocukları esir aldılar. Çocukları Akkâ'da vaftiz ederek Kilise'nin emrine verdiler. Bu saldırılarını noele kadar sürdürdüler. 2018 yılı başlarında Macar kralı Haçlı Seferi görevini tamamladığını söyledi ve beraberinde pekçok kutsal eşyayı alarak ülkesine geri döndü¹⁸.

Bu arada Papa III. İnnocentius (1216) ölmüş, yerine III. Honorius papa seçilmişti. Yeni papa da selefinin politikasını devam ettirerek insanları Haçlı Seferine teşvik etmekten geri durmadı¹⁹. 1218 yılı ilkbaharında Avrupa'dan yola çıkan çeşitli milletlere ait sayısız gemiler Akkâ limanına gelmeye başladılar²⁰. Mayıs ayında Haçlı liderleri Kral Jean'ın başkanlığında Akkâ'da bir toplantı düzenleyerek savaşın seyri hakkında istişarede bulundular. Toplantı sonunda Haçlı liderleri ittifak ile ilk hedef olarak Nil'in anahtarı konumunda olan Dimyat'a çıkarma yapmaya, buradan da sırasıyla Mısır, Filistin ve Dimaşk'ı zaptetmeye karar verdiler²¹.

II- Haçlıların Dimyat'ı Kuşatması

Dimyat şehri Nil Nehri'nin doğusunda olup Akdeniz'e uzaklığı 3,2 kilometredir. Şehir arka tarafından 64 km. uzunluğunda, 24 km. genişliğindeki Manzaleh Gölü ile çevrilidir. Şehrin tek kara bağlantısı el-Âdiliyye mevki denilen bir kara parçası ile sağlanmaktaydı²². Sultan el-Kâmil, ordusuyla Kahire'den Kuzeye doğru ilerleyerek Dimyat'ın Güneyinde stratejik önemi haiz bu mevkiye ordugâhını kurmuştu. Şehir ayrıca Nil Nehri'nin ortasında küçük bir adacık üzerine, Selahaddin tarafından müstahkem bir kale konumunda inşa ettirilmiş Silsile Kulesi adı verilen yüksek bir burç tarafından da korunmaktaydı. El-Kâmil bu burcu tahkim ettirdi ve buraya 300 savaştığı yerleştirdi. Ayrıca gemilerin geçmesini engellemek maksadıyla burcun her iki tarafından

¹⁶ Bu konsilde 5. Haçlı Seferi kararının alınmasının yanı sıra; rahiplere evlenme yasağı ile tüm Hıristiyanlara yılda bir kez günah çıkarma şartı getirildi. Geniş bilgi için bkz.: Michael Ott, *Pope Innocent III*, Catholic Encyclopedia, published by The Encyclopedia Press, 1913, Volume 8.; J. Clayton – F. R. Hist., *Pope Innocent III and His Times*, Wisconsin 1941.; Mehmet Aydın, *Hıristiyanlık*, DİA, C. XVII, İstanbul 1998, s. 350.

¹⁷ Oliver Paterborn, *The Capture of Damietta*, İngilizce'den Farsça'ya çev. Ferehnaz Efdali; *Ceng-i Pencom-i Salibi Feth-i Dimyat*, Pejuhişkah-i Havza ve Danişgah, İran, Kum. (ş. 1393, m. 2014), s. 205-206.; Jonathan Howard, *The Crusades; A History of One of Most Epic Military Campaigns of All Time*, Golgotha Press, U.S. Hustonwille 2011, s. 77.; Donovan, *a.g.e.*, s. 26- 27.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 128-143.

¹⁸ Vitry, *a.g.e.*, s. 108.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 117,118, 131.; Howard, *a.g.e.*, s. 72-73.; Necmettin Ayan, *Haçlı Seferlerinde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)*, Yıldırım Beyazıt Üni. S. B. E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s. 82.

¹⁹ Thomas William Smith, *Pope Honarius III and the Holy Land Crusades 1216-1227*, Royal Holloway, University of London, 2013, s. 56-67.

²⁰ Oliver, *a.g.e.*, s. 205-206.; James M. Powel, *Anatomy of a Crusade*, University of Pennsylvania Press, Philedelphia 1986, s. 128.

²¹ Oliver, *a.g.e.*, s. 206.; Ernoul, *a.g.e.*, s. 414.

²² Yakut el-Hamavi, *Mu'cemu'l-Buldan*, (Thk.: Ferit Abdulaziz Cündi), Daru'l-Kübübi'l-İlmiyye, C. II, Beyrut 2011, s. 472.

Dimyat surlarına kadar zincirler bağlatmak suretiyle nehrin girişlerini kapattırdı. Zincirlerin arkasına da Dimyat ile burcu birbirine bağlayan gemilerden müteşekkil bir köprü yaptırdı²³. Sultan komutanlarından Emir Safiyuddin ibn-i Şükür'ü, savaş hazırlıklarında kullanmak üzere para ve mal temin etmesi için Kahire'ye gönderdi. Safiyuddin, Kahire'de Müslüman, Hristiyan ve Yahudi zenginlerinden yüklü miktarda para ve mal toplayarak sultanın yanına döndü²⁴.

Akkâ'dan yola çıkan ilk Haçlı donanması 27 Mayıs Pazar günü Dimyat'ın karşısında el-Cize kıyılarına ulaşıp burada demir attı. Haçlılar nehrin Batı kıyısındaki stratejik önemi olmayan bir yerde sahile çıkarma yaptılar. Karşılarına çıkan az sayıda nöbetçi Müslüman askerlerini püskürterek burada çadırlarını kurup karargâhlarını tahkim ettiler. İki gün sonra Kral Jean de Brienne, Avusturya Dükü Leopold, Templier, Hospitalier ve Töton Şövalyeleri de donanmaları ile Nil'in girişine gelerek haçlı karargahına dahil oldular. Karargâhta toplanan haçlı kuvvetleri 200.000 civarında idi²⁵. El-Kâmil ise, yeterli ordusu ve donanması bulunmadığı için Haçlılara karşı herhangi bir taarruzda bulunmadan babasının Dımaşk'tan gelmesini bekliyordu. Bu süreçte karargâhını kurduğu yerden şehrin ve kulenin savunmasını yönetiyor, şehre erzak ve mühimmat takviyesinde bulunuyordu²⁶.

Haçlılar hiç beklemeden Dimyat'a karşı saldırıya geçmek istiyorlardı. Ama Kral Jean öncelikle Dimyat'ın girişindeki bu kulenin ele geçirilmesi gerektiğini söyleyerek onları bekletti. Saldırı hazırlıklarının tamamlandığı günün gecesinde ay tutulması gerçekleşti. Ruhbanlar bunun gökten kendileri için gönderilmiş ilahi bir mesaj olduğunu söylediler. Zira Hilal Müslümanların sembolü ve güç kaynağıydı. Nasıl ki ay güneşin gölgesinde kalbolduysa kâfir Müslümanlar da günahlarının bedelini haç karşısında ödeyecek ve yok olup gideceklerdi²⁷. Bu coşkuyla Haçlılar 1 Temmuz 1218 sabahı Silsile Burcu'na karşı saldırıya geçtiler. 100 kadar Haçlı askeri burca dayadıkları merdivenlere tırmanırken giydikleri demir zırhın ağırlıkları yüzünden merdivenler kırıldı ve Haçlı askerleri Nil'e düşerek boğuldular²⁸. Haçlılar bu kez daha sağlam merdivenler yaptılar ve üç geminin direğine kondurdukları ve içerisinde okçuların bulunduğu bir kule yaptılar. 24 Temmuz günü burca karşı yeni bir saldırı başlattılar. Burcu şiddetle savunan Müslümanlar attıkları mancınıklarla kuleyi ayakta tutan direklerden birini kırdıkları gibi Haçlıların burca dayadıkları merdivenleri de üstüne yağ dökerek yaktılar. Merdivenler ve kule üstündekilerin ağırlığı ile yanarak parçalandı²⁹.

Haçlıların moralleri, kolayca ele geçireceklerini düşündükleri bu burç için verdikleri kayıplar yüzünden çok bozulmuştu. Onlar şimdi şehrin Batı yakasına değil de Doğu yakasına karargâh kurmamış olduklarından dolayı çok hayıflandılar. Zira şimdi önlerinde; müstahkem bir burç, şehre girişi engelleyen demir zincirler, burç ile şehrin irtibatını sağlayan bir köprü ve karşı sahilde el-Kâmil'in ordusu bulunmaktaydı³⁰. Haçlı ordusunun içinde bulunan ve aynı zamanda bir matematikçi olan Paterborn Piskoposu Oliver, zincir ve iplerle birbirine bağlı iki gemi üzerine yükseklik kazandırması için dört ayaklı bir kule ile bu kulelerin altına sabitlenmiş hareketli merdivenlerin bulunduğu bir savaş aleti hazırlattı. Kulenin üzerini de Rum ateşinden korumak için kırmızı bakır ve derilerle kaplattı³¹. 24 Ağustos günü ikinci vakti genel bir saldırı emri verildi.

²³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 274-275.; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 184.; Donovan, a.g.e., s. 40.

²⁴ Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed el-Kindî En-Nuveyrî, *Niayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, C. XXVII, Daru'l-Kutub, Kahire 1992, s. 25-26.

²⁵ Oliver, a.g.e., s. 206-207.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 274-275.; Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Ahmet Halit Kitabevi, (Pdf olarak hazırlayan: A. Yüksel Özemre, 2002), İstanbul, 1947, s. 68.; Donovan, a.g.e., s. 36-40.

²⁶ Ebü Muhammed ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Kitabu's-Sülûk li Marifet-i Düveli'l-Mülûk*, C. I/1, s. 188-189.; Runciman, a.g.e., C. III, s. 134.

²⁷ Oliver, a.g.e., s. 207.

²⁸ Oliver, a.g.e., s. 208.; İbn Kesîr, a.g.e., C. XII, s. 184.; Donovan, a.g.e., s. 41,47.

²⁹ Oliver, a.g.e., s. 208.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 275.

³⁰ İbn Vâsıl, a.g.e., C. IV, s. 23.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 274-275.; Makrîzî, a.g.e., C. I/I, s. 189.

³¹ Oliver, a.g.e., s. 208.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 322-324.; Ebu Şâme, a.g.e., s. 165.; Kule hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Sandra Alvarez, *Oliver of Paderborn and his siege engine at Damietta*, De Re Military, The Society For Medieval Military History, USA Olathe 2014.

Şiddetli bir çarpışmanın ardından Oliver'in inşa ettirdiği savaş aleti sayesinde Haçlılar, Müslümanların ateşinden etkilenmeden kuleye merdivenlerini dayadılar. Bu merdivenlerden 100 kadar Haçlı şövalyesi süratle burca çıkmayı başardılar. Kuledeki Müslüman askerler canlarının bağışlanması şartıyla burcu teslim etmek zorunda kaldılar³².

Haçlılar burcu ele geçirdikten sonra nehri kapatan ve gemilerinin geçişine engel olan zincirleri söküp, gemilerden müteşekkil köprüyü ortadan kaldırdılar. Böylece Haçlı gemileri Dimyat'ın surları önüne kadar yanaşmak imkânını buldu³³. Burcun ele geçirilmesinden sonra Frizonlar görevlerini yerine getirdiklerini söyleyerek gemilerine binip ülkelerine geri döndüler³⁴. Silsile Kulesini ele geçirdikleri için Haçlıların moralleri yükselmişti ve derhal şehre saldırmak istiyorlardı. Ancak Kral Jean şehrin sadece denizden yapılacak bir saldırı ile ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu, Avrupa'dan gelecek yeni kuvvetlerin beklenmesi gerektiğini söyledi³⁵. Bu sırada Dımaşk yakınlarında bulunan Sultan el-Âdil'e Silsile Kulesinin düştüğü haberi ulaşınca sultan aniden rahatsızlandı ve kısa bir süre sonra (31 Ağustos 1218) da vefat etti³⁶.

Papa III. Honorius muhtelif milletlere mensup Haçlı kuvvetlerinin başına Santa Lucia Kardinali Palegius'u atadı³⁷. Palegius komutasında Batı Avrupa'dan; Nervers, la Marche, Chester, Arundel, Derby, Winchester, Paris, Lyon, Anger, Beauvais, Bordeaux ve İngilizlerin de bulunduğu çok sayıda Haçlı'nın katıldığı muazzam bir donanma, Ağustos ayında İtalya'dan yelken açarak 9 Eylül 1218 tarihinde Dimyat kıyılarına ulaştı³⁸. Takviye kuvvetlerin gelmesi ile Haçlıların güçlendiklerini gören el-Kâmil, 9 Ekim 1218 günü 50 parça gemiden müteşekkil bir filo hazırlattı. Gemilere çok sayıda piyade asker ile 4.000 kadar süvari bindirerek Haçlı karargâhına doğru taarruz emri verdi³⁹. Müslüman süvariler nehrin Batı yakasında sahile inerek Haçlı karargâhına doğru saldırıya geçtiklerinde, gemiler de mancınık ateşine başladılar. Ancak Haçlılar hazırlıklı idiler ve Müslümanlara karşı şiddetle mukabelede bulundular. Bu sırada Cenova'dan henüz yeni gelen Fransız Haçlı birlikleri derhal denizden ve karadan Müslümanlara hücum ettiler. Bu iki yönden yapılan saldırı girişimi Müslümanlara pahalıya patladı. Hızla geri çekilmek zorunda kaldıklarında, 1000 kadar asker gemilerine binmeden Kral Jean'ın hücumu neticesinde ya kılıçtan geçirildiler ya da Nil nehrinde boğularak öldüler. Bu başarısızlığa rağmen el-Kâmil'in askerleri artık hemen her gece Haçlı karargâhlarına ani saldırılarda bulunuyor, onları taciz ediyordu. Bu yüzden Haçlılar gece olunca korku içinde bekliyor, uyuyamıyorlardı⁴⁰.

Bu esnada Sultan el-Kâmil Haçlı gemilerinin Akdeniz'den Dimyat'a yaklaşmasını engellemek üzere 70.000 Dinar harcayarak Nil üzerine boydan boya ahşap bir köprü inşa ettirdi⁴¹. El-Kâmil köprü üzerinden geçirdiği askerleri ile Haçlı karargâhına ani bir saldırıda bulundu, ancak 500 kadar kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı⁴². Palegius da sultanın Nil üzerine yaptırdığı bu köprüyü ele geçirmek üzere gemilerle bir saldırı düzenledi. Ancak bu saldırı da Müslümanlar tarafından püskürtüldü. Ardından 26 Ekim Cuma günü Akkâ Piskoposu Jaques de Vitry, 100 adet Haçlı gemisiyle köprüyü ele geçirmek için ikinci bir saldırı daha gerçekleştirdi. El-Kâmil'in köprüde bulunan 1000 kadar muhafızı Haçlı saldırılarına karşı cansiperane mücadele vererek Haçlıları geri

³² Oliver, *a.g.e.*, s. 208-209.; Ebu Şâme, *a.g.e.*, s. 165. ; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 184.

³³ Oliver, *a.g.e.*, s. 209-210.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 194.; Donovan, *a.g.e.*, s. 42-43.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 135.

³⁴ Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 135.

³⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 195.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 276,305.; El-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyubî Ebu'l-Fidâ, *El-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer (Tarih-u Ebi'l-Fida)*, C. III, Neşreden: Es-Seyyid Muhammed Abdullatif el-Hatib ve diğerleri, El-Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısriyye, Kahire 1907, s. 119.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 190-194.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 184.

³⁷ Donovan, *a.g.e.*, s. 1-5.

³⁸ Donovan, *a.g.e.*, s. 46-48.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 136.

³⁹ Donovan, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 195.; Donovan, *a.g.e.*, s. 49.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 136-137.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 275.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 194-195.

⁴² Oliver, *a.g.e.*, s. 213.

çekilmek zorunda bıraktılar⁴³. El-Kâmil bu saldırının ardından köprünün haçlıların eline geçmesi itimaline karşı, Haçlı gemilerinin nehirden geçişini önlemek amacıyla birkaç gemiyi ağır yüklerle doldurarak köprünün hemen arkasında nehrin dibine batırdı⁴⁴.

Haçlılar el-Kâmil'in yaptırdığı köprüyü ele geçiremeyince, bu kez gemilerini Nil'e sokabilmenin başka yollarını aramaya başladılar. 1218 yılının Kasım ayı boyunca Haçlılar, karargâhlarına yakın kullanılmayan Nil'den Akdeniz'e uzanan el-Ezrak adlı bir kanaldaki batık gemileri çıkarmaya başladılar⁴⁵. Haçlı lağımcıları kanalı kazarken Templier (Tapınak) Şövalyeleri de Müslümanları oyalamak amacıyla ateşli toplarla teçhiz ettikleri bir gemi ile el-Âdiliyye'ye doğru saldırıya geçtiler. Ancak Haçlı gemileri esen şiddetli bir fırtınanın etkisiyle Nil üzerinde sürüklenerek Dimyat'ın surlarına çarptı. Müslümanlar demir kancalar atarak gemiyi ele geçirmek üzere derhal harekete geçtiler. Tapınak Şövalyeleri güvertede Müslümanlara karşı beyhude bir direniş göstermekteydiler. Bunu gören bazı Tapınakçılar geminin ambarlarına inerek burada büyük bir delik açtılar. Onlar Müslümanların eline düşmektense onlarla birlikte sulara gömülmenin daha iyi olacağını düşünmüşlerdi. Nitekim gemi içindekilerle beraber Nil'in dibine battı⁴⁶.

29 Kasım 1218 gecesi Akdeniz'de çıkan şiddetli bir fırtına deniz dalgalarını Nil'in Batısı'na doğru sürüklemeye başladı. Oluşan dev dalgalar hendekleri ve surları aşarak Haçlı karargâhındaki çadırların bulunduğu alanda sel baskınına sebep oldu⁴⁷. Fırtına üç gün sonra etkisini kaybettiğinde; bütün çadırların su altında kaldığı, tuzlu deniz sularından ötürü erzakların bozulduğu, atların birçoğunun dalgalara kapılıp boğulduğu, bazı Haçlı gemilerinin de ağır hasara uğradığı görüldü. Fırtınanın Haçlılar açısından tek olumlu tarafı kazdıkları kanalın su ile dolması idi⁴⁸. Bu sel baskınından kısa bir süre sonra, Aralık ayında şiddetli soğukların başlamasıyla kışı çadırlarda geçirmek zorunda kalan Haçlılar arasında salgın ateşli hastalıklar ortaya çıkmaya başladı. Askerlerin ayaklarında ansızın dayanılmaz ağrılar oluştu. Ağızlarında ve diş etlerinde yaralar çıktı. Bir süre sonra çeneleri simsiyah olmaya başladı. Bu yüzden hastalığa yakalananlar yemek yiyemez duruma gelmişlerdi. Tabipler bu hastalığa bir çare bulamıyorlardı. Salgından dolayı Haçlılardan pek çok kişi ölüp gitti. Ölen askerlerin sayısı ordunun altıda birine müsavi idi. 1219 yılının bahar ayında havaların düzelmesi ile birlikte salgın hastalık da etkisini kaybetti. Bu salgın hastalık Müslüman ordugâhında ve Dimyat'ta yaşayanları da kırıp geçirmişti⁴⁹.

III- Mısır Eyyûbî Sultanı'na Komutanları Tarafından Darbe Girişiminde Bulunulması

Haçlıların el-Ezrak kanalını açmak suretiyle Akdeniz'le bağlantı kurup buradan gemilerini Nil'in içine el-Cize sahillerine getirmeleri Müslümanların endişelerini artırmıştı⁵⁰. Haçlılar 2 Şubat Cumartesi günü gemileriyle nehir üzerinden el-Âdiliyye'ye doğru büyük bir saldırı gerçekleştirdiler. Ancak ansızın çıkan şiddetli bir fırtına görüş alanını tamamen kapatınca, saldırıyı yarıda kesip karargâhlarına dönmek zorunda kaldılar⁵¹. Müslümanların Haçlılar ile amansız bir mücadele içerisinde buldukları o günlerde, karargâhtaki Müslüman askerler arasında el-Kâmil aleyhinde çeşitli dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Müslüman karargâhında bazı askerler, muhtemelen el-Kâmil'in el-Ezrak kanalının açılmasına engel olmamasından dolayı sultanı suçuyorlardı. Oysa el-Kâmil, Haçlılara müdahale etme gücüne sahip olmadığı için kardeşi el-Muazzam'ın Dımaşk (Şam)'dan gelecek takviye kuvvetlerini beklemek zorundaydı. Sultana sadık bazı askerler el-Kâmil'e gelerek; Hakkâri Kürtlerinden İbn-i Meştûb⁵² lakabıyla tanınan ordunun

⁴³ Oliver, *a.g.e.*, s. 215.; Donovan, *a.g.e.*, s. 49.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 139-140.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 275.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 276.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 195.; Donovan, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 214.; Donovan, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, C. I/I, s. 195.

⁴⁸ Oliver, *a.g.e.*, s. 214.; Donovan, *a.g.e.*, s. 50-51.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 137.

⁴⁹ Oliver, *a.g.e.*, s. 214.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 137.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 276.

⁵¹ Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 138.

⁵² İbn-i Maştûb lakabı babasının yüzündeki bir yaradan dolayı kendisine verilmiştir. Bkz. Ahmed b. Muhammed ibn Hallikan; *Vefayâtü'l Âyan*, C. I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1864, s. 81.

başkomutanı Emir İmaduddin Ahmed b. Seyfuddin ebi'l-Hasan el Hakkâri'nin isyan hazırlığında olduğunu, diğer Kürt emirlerden İzzüddin el-Hamidi, Mücahiddüddin ve Esedüddin el Hakkâri'nin de onu desteklediklerini, onların El-Kâmil'i öldürüp yerine kardeşi Gıyaseddin İbrahim el-Faiz'i sultan yapmak üzere hazırlıklar yaptıklarını haber verdiler⁵³. Bu komutanların asıl maksadı çocuk yaştaki el-Faiz'i sultan yapmak suretiyle iktidarı kendi ellerine geçirmeleriydi. El-Kâmil, Dimaşk'taki kardeşi el-Muazzam'a haber göndererek durumun aciliyetini bildirdi ve hemen Mısır'a gelmesini istedi. Tam bu günlerde Kahire'de bazı bedevi arapların da isyan çıkardığı haberi geldi. Komutanlarından kaç tanesinin bu darbeye katıldığını bilemeyen el-Kâmil, bu gelişmeler üzerine büyük bir korkuya kapıldı. Sultan 5 Şubat 1219 Çarşamba gecesi el-Âdiliyye karargâhını gizlice terk ederek Mansure'nin doğusundaki Eşmum-i Tannah'a kaçtı. Onun niyeti oğlu Mesud idaresindeki Yemen'e gitmekti⁵⁴.

Sabah olduğunda el-Âdiliyye karargâhındaki askerler sultanın kaçtığını görünce endişeye kapılarak düzenlerini bozdular. Onlar şimdi başlarına büyük bir musibetin geleceğine inanıyorlardı. Yükte hafif eşyalarını yanlarına alıp ordugâhtaki tüm erzak ve mühimmatı bırakarak mevzilerini terk ettiler. El-Âdiliyye'deki dağınıklığı gören Dimyatlılardan da bir kısmı şehri süratle terk ettiler. Bunların çoğu Eşmum-i Tannah'a gelerek sultanın bayrağı altında birleşti. El-Kâmil'in ordusundaki Hıristiyanlıktan dönmüş bir asker Haçlılara sultanın kaçtığı ve ordusunun dağıldığı haberini ulaştırdı. 8 Şubat 1219 Cumartesi günü Palegius'un liderliğindeki Haçlılar, ön saflarda Tapınakçılar olduğu halde Müslümanların karargâhına doğru harekete geçtiler⁵⁵. Haçlılar, Müslüman ordugâhına ulaştıklarında gerçekten de kendilerine karşı koyacak bir ordu bulamadılar. Burada sadece karargâhı henüz terk etmemiş az sayıda Müslüman askere rastladılar. Önce bunun bir tuzak olabileceğini düşündüler. Sonra aniden saldırıya geçerek burada buldukları herkesi kılıçtan geçirdiler. Haçlılar Nil'e geldikleri sekiz ayın sonunda nehrin Doğu yakasındaki el-Âdiliyye mevkiini zahmetsizce ele geçirmiş oldular. Müslümanlara ait tüm teçhizat ve erzaka el koydular, kıyıdaki gemileri de savaşmadan ele geçirdiler. Böylece el-Âdiliyye ile Dimyat arasındaki bağları kopararak; şehri hem Doğu yakasında karadan, hem de Batı ve Güney yakasında denizden kuşatma altına aldılar⁵⁶. Haçlılar şimdi üstün duruma geçerken İslam cephesi bu ihanet girişimi yüzünden parçalanmış ve dağılmıştı. Artık Haçlıları Dimyat'ı ele geçirmekten alıkoyacak bir güç kalmamıştı.

Haçlılar derhal el-Âdiliyye karargâhının bulunduğu bölgeye savunma amaçlı hendekler kazdılar. Ardından Nil'in Batı yakasındaki karargâhları ile Doğu yakasında bulunan el-Âdiliyye tepesini birbirine bağlayan bir köprü inşa ettiler. Bu esnada köprünün yapılmasına engel olmak için Dimyat garnizon komutanının yaptığı bir huruç hareketini püskürttüler. Haçlılar el-Âdiliyye'yi ele geçirdikten sonra; Frizon kuvvetlerini ve Töton Şövalyelerini Nil'in Batı yakasındaki karargâhlarının savunması için bıraktılar. Kral Jean, Fransız kuvvetleri ve Pisalılar ile birlikte nehrin şehre yakın bir bölgesinde karargâh kurdu. Hemen yakınlarında Tapınak Şövalyeleri, Hospitalier Şövalyeleri, İspanyollar, Provençeliler ve Never Kontunun emri altındaki Fransız kuvvetleri vardı. Pelagius'un başlarında bulunduğu Romalılar, Cenovalılar ve bazı Frizon birlikleri ise nehrin Doğu köşesinde konuşlanmışlardı⁵⁷. Şubat ayı içerisinde Kıbrıs'tan deniz yolu ile gelen 100 kadar şövalye Haçlı saflarına katıldı⁵⁸. Pelagius Müslümanların karadan ve denizden yapacakları muhtemel saldırılara karşı karargâhlarının savunmasını güçlendirmek amacıyla el-Âdiliyyenin güneyine Fariskur ile Haçlı karargâhının arasına 38 geminin birbirine bağlanması suretiyle, tıpkı el-Kâmil'in yaptırdığı gibi ikinci bir köprü yaptırdı. El-Kâmil köprünün yapımını

⁵³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 276.; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 120. ; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 184.; Mahmud Said Ümran, *El-Hamletü'l-Salibiyyetü'l-Hâmiseti: m. 1218-1221 h. 615-618*, Daru'l-Mearif, Kahire, 1985 s. 219.

⁵⁴ İbn Vâsıl, a.g.e., C. IV, s.16-17.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 277.; Makrîzî, a.g.e., C. I/I, 196-197.; Runciman, a.g.e., C. III, 136-138.; Şeşen, a.g.e., s. 355.

⁵⁵ Oliver, a.g.e., s. 216.; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 122.

⁵⁶ Oliver, a.g.e., s. 216.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 277.; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 120.; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 184.

⁵⁷ Donovan, a.g.e., s. 54.

⁵⁸ Eracles, a.g.e., s. 339.

engellemek için 15 Mart'ta ani bir saldırı gerçekleştirdi. Haçlılara büyük bir zarar vererek geri çekildi. El-Kâmil daha sonra Haçlı ordugâhından para karşılığında elde ettiği casuslarından bu köprüyü yakmalarını istedi. Ancak Palegius durumdan haberdar olunca bu komployu akamete uğrattı ve hainlere acımadı⁵⁹. Ardından Dimyat kuşatmasını üç taraftan sıkılaştırdılar. Sultanın Manzeleh Gölü üzerinden şehre yardım gönderme yolunu da kapattılar⁶⁰. İbn Meştûb isyanı sebebiyle bazı Bedeviler ve Kıptiler otorite boşluğundan faydalanarak bölgedeki şehir ve kasabalara saldırarak buraları yağmaladılar. Mısır'da bu gelişmeler yaşanırken, el-Kâmil'in ordusunun dağılması, el-Muazzam'ın Şam'dan ayrılması ve Haçlıların Silsile Kulesi ile el-Âdiliyye karargâhlarını ele geçirdikleri haberlerini alan Akkâ'daki Templier Şövalyeleri de bölgelerindeki Müslüman köylerine saldırarak buldukları herşeyi yağmaladılar⁶².

IV- Darbe Girişiminin Akamete Uğratılması

Sultan Eşmum-i Tannah'ta gizlenirken 7 Şubat'ta el-Kâmil'in imdadına kardeşi el-Muazzam yetişti. El-Kâmil'in endişeli bekleyişi ancak kardeşi el-Muazzam'ın gelmesi ile yerini akliselime bıraktı ve sultanın kendine güveni yeniden geldi. El-Muazzam, iç vakit kaybetmeden İbn Meştûb'u yakalattı ve onu güvendiği adamlarına teslim ederek Dımaşk'a, Kerak Kalesi'nin zindanlarına gönderdi⁶³. Darbe girişiminin başarısızlığa uğraması üzerine el-Âdiliyye'den kaçan askerler yeniden el-Kâmil'in etrafında toplanmaya başladılar. Sultan gücünü toplayınca bölgesindeki ortaya çıkan sıkıntıları bir bir çözümlenerek Mısır'da asayiş yeniden sağlandı. Sultan, ordunun yeni komutanı Safiyuddin İbn-i Şükür'ün tavsiyesi ile başka bir fitneye sebep olmaması için, kardeşi el-Faiz'i Haçlılara karşı takviye kuvvetler temin etmesi bahanesi ile Musul'a gönderdi. Ancak el-Faiz Sincar ile Musul arasında yolda iken esrarengiz bir şekilde öldü⁶⁴.

El-Muazzam'ın İbn Meştûb'u yakalayıp sürgüne göndermesinin ardından el-Kâmil dağılan askerlerini yeniden toparlamaya başladı. Mart ayının başında el-Âdiliyye üzerine başarısız bir saldırı hareketinden sonra ordugâhını, Dimyat'ın Güneyinde yaklaşık 10 km. uzaklıktaki, Fariskur mevkiine kurmaya karar verdi. Sultan burayı Haçlı kuvvetlerinin arkasına düştüğü için özellikle tercih etmişti. Böylece Kuzeyden Dimyat garnizonu ile Güneyden Fariskur arasında Haçlılar çevrilmiş olacaktı. Ordugâh kurulduktan sonra Müslüman birlikleri 8 Mart 1219 Cumartesi günü el-Âdiliyye'yi Haçlılar'dan geri almak için yeniden harekete geçtiler. Ancak sayı bakımından kendilerinden çok fazla olan Haçlı kuvvetlerine karşı bir başarı elde edemediler⁶⁵.

V- Haçlıların Dimyat'ı Zapt Etmeleri

1219 yılının İlkbahar ayları süresince el-Muazzam'ın 71 gemi ile gönderdiği Şam kuvvetlerinin desteğini alan Mısır kuvvetleri ile Haçlılar arasında pekçok çarpışmalar yaşandı. Dimyat'taki az sayıda asker Haçlı kuşatmasını yarmak için şehirden bir huruç hareketinde bulundular ancak kuşatmayı yarmayı başaramadan şehre geri döndüler⁶⁶. Haziran ayında her iki tarafın askerleri arasında yeniden salgın hastalıklar başgösterdi. Müslüman askerlerin beşte birinin salgın hastalıktan ötürü öldükleri haberi geldi. Fırsattan istifade etmek isteyen Haçlılar, 20 Temmuz'da Dimyat surlarına karadan ve denizden genel bir hücum başlattılar. Ancak el-Kâmil Fariskur'dan hareket ederek Haçlıları arkadan kuşattı. Dimyat garnizonu da surlara dayanan merdivenlerdeki Haçlılar üzerine asit döküyor, merdivenleri Rum ateşi ile yakıyor, emsali görünmemiş bir savunma örneği sergiliyorlardı. İki ateş arasında kalarak Dimyat surlarını

⁵⁹ Joseph P. Donovan; el-Kâmil'in ayrıca 6000 Bizans altını karşılığında köprü'nün iplerini kesmesi için bir Cenovalı ile anlaşmıştı, bir İspanyol Haçlı askerinin de Müslümanlar'a ekme sattığını bildirmektedir. Bkz. Donovan, *a.g.e.*, s. 62.

⁶⁰ Oliver, *a.g.e.*, s. 217.; Donovan, *a.g.e.*, s. 53.; Ümran, *a.g.e.*, s. 228.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 280.; Donovan, *a.g.e.*, s. 58.

⁶² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. III, s. 270.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 277.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. I/I, s. 190-195.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 277.; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, C. III, s. 120.; Mustafa Kılıç, *Alim ve Devlet Adamı Olarak Bir Eyyübî Meliki: el-Meliku'l-Muazzam*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: X/2, Sivas 2006, s. 350 vd

⁶⁴ İbn Kesîr, el-Faiz'in Sincar'da zehirlendiğini haber vermektedir. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 205.

⁶⁵ Donovan, *a.g.e.*, s. 54.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 138.;

⁶⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 220.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 201.; Donovan, *a.g.e.*, s. 55- 56.

aşamayan Haçlılar 31 Temmuz'da geri çekildiler⁶⁷. 8 Ağustos'ta Dimyat surlarına yeniden taarruzda bulunan Haçlılar, büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Dimyat üzerine yapılan saldırıların akamete uğraması üzerine Haçlılar önce sultanın Fariskur'daki karargâhını ele geçirmeye karar verdiler. Ancak burada da Müslümanlardan büyük bir darbe yediler. Piskopos, Kont, Tapınak, Hospitalier ve Töton Şövalyelerinden pekçok kişi Müslümanların eline esir düştü⁶⁸.

El-Kâmil, bu zafere rağmen Dimyat'ın daha fazla direnemeceğini çok iyi biliyordu. Zira Dimyat Emiri Cemalettin Kenani şehrin durumunu bir şiir ile dizelere dökmüş, yazdığı bu şiiri şehrin surlarından bir ok ile Müslümanların bulunduğu bölgeye fırlatmıştı. Sultan okuduğu bu şiirde; şehirdeki garnizonun salgın hastalıklar yüzünden büyük kayıplar verdiği, surları koruyacak yeterli sayıda savaşçı kalmadığı, erzak stoklarının tükendiği, insanların açlıktan ve hastalıktan kırıldığı yazmaktaydı⁶⁹. El-Kâmil ve kardeşi el-Muazzam bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, ellerinde esir bulunan iki Frenk Şövalyesini Pelagius'a göndererek; Dimyat kuşatmasını kaldırıp Mısır topraklarını terk etmeleri halinde kendilerine; Kudüs, Askalan, Taberiyye, Sayda, Cebele ve Lazikiye şehirleri ile Müslümanların Şam, Kudüs ve Mısır'da ele geçirdiği tüm Haçlı esirleri geri vermeyi teklif ettiler⁷⁰.

Resim 1. Ressam Cornelis Claesz van Wieringen'in Beşinci Haçlı Seferi tablosu
<http://www.medievalists.net/-at-damietta> (Ocak 2017)

Tam da bu sırada 10 Ceneviz galerisi Dimyat kıyılarına ulaştı. Gemiler çeşitli savaş aletleri ve çok sayıda savaşçılarla dolu idi. Pelagius yeni kuvvetlerin gelmesi üzerine hiç düşünmeden sultanın teklifini reddetti Zaten Palegius'a göre nefret ettiği Müslümanlarla anlaşmaya yanaşmak dini yönden de bir hataydı. İtalya şehir devletleri olan Venedik, Cenova ve Pizahlılar da teklifin reddedilmesini ve derhal Mısır üzerine saldırıya geçilmesini istiyorlardı⁷¹. Haçlıların anlaşmayı

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 278.; Donovan, a.g.e., s. 57-28. ; Runciman, a.g.e., C. III, s. 139.

⁶⁸ Oliver, a.g.e., s. 220-221.; Donovan, a.g.e., s. 58.; Runciman, a.g.e., C. III, s. 140.

⁶⁹ Oliver, a.g.e., s. 223-224.; Makrîzî, a.g.e., C. 1/1, s. 199-201.; En-Nuveyrî, a.g.e., C. 27, s. 26.

⁷⁰ Oliver, a.g.e., s. 222-224.; Ernoul, a.g.e., s. 435.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 281,285.; Makrîzî, a.g.e., C. III, s. 129. ; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 208.

⁷¹ Vitry, a.g.e., s. 74.; Ernoul, a.g.e., s. 435.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. XII, s. 285. ; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 129.; Makrîzî, a.g.e., C. I/1, s. 207.

reddetmeleri üzerine el-Kâmil, 3 Kasım Pazar günü Haçlılar üzerine 500 kişilik atlı ve piyadelerden oluşan bir kuvvet sevk etti. Sabaha dek süren çetin bir çatışmanın ardından hayatta kalan az sayıdaki asker Fariskur'a geri dönebildi. Bu saldırı el-Kâmil'in Dimyat'ı kurtarmak için yaptığı son girişimi oldu. Bundan sonra artık Dimyat kendi kaderine terk edilmişti⁷².

4 Kasım 1219 Pazar gecesi Pelagius'un keşif için görevlendirdiği kişiler şehrin ön surlarını koruyan askerlerin yerlerinde olmadıklarını haber verdiler. Gerçekten de ibn-i Meştûb'un darbe girişimi yüzünden Haçlıların el-Âdiliyye'yi ele geçirmelerinin ardından şehre gıda, ilaç ve askeri takviye yapılamamıştı. Bu süreçte çıkan salgın hastalıklar, açlık ve Haçlıların saldırıları sonucu binlerce savaşı hayatını kaybetmiş ve şehri koruyacak savaşı neredeyse hiç kalmamıştı. Şehirde hasta, yaşlı, kadın ve çocuklar da dahil sadece 3.000 kişi vardı. O gece Haçlılar giriş kapısına giden hendek üzerine sal şeklinde ağaçtan büyük bir köprü yaptılar. Şafak sökmeden bu köprüyü hendek üzerine kurdular ve Dimyat'ın giriş kapısına gelerek kapıyı ateşe verdiler. Haçlılar ilk surları aşmış ikinci surların kapısına gelinceye kadar hiçbir direniş ile karşılaşmayınca, ikinci kapıyı da ateşe verdiler. Kapıdan içeri dalanlar surlardaki kulelere tırmanarak buradaki muhafızları kılıçtan geçirdiler ve sultanın bayraklarını surlardan atıp yerine kendi bayraklarını diktiler. Böylece Dimyat, kuşatmanın başladığı 29 Mayıs 1218 yılından, 5 Kasım 1219'a kadar oldukça zorlu geçen 16 aylık bir direnişten sonra Müslümanların elinden çıkmış oldu⁷³.

Haçlılar Dimyat'a girdiklerinde sokaklar insan cesetleri ile dolu idi ve bu cesetleri köpekler yemekte idi. Yataklarda ölüm döşeginde kendi hallerine bırakılan hastalar vardı. Kendilerine karşı koyan kimse olmamasına rağmen Haçlılar, kendilerini müdafaaya muktedir olamayan pek çok kişiyi kılıçtan geçirdiler. Oysa onların ölümlerini dahi gömecek dermanları yoktu⁷⁴. Müslümanlardan sıhhatli buldukları 300 kişiyi ayırarak, olası bir durumda rehine olarak kullanmak üzere ellerinde tuttular. Geri kalan kadın ve erkekleri ise muhtemelen köle tacirlerine satmak üzere ayırdılar. Gece olunca Müslüman kadın ve kız çocuklarını camiye doldurarak sabaha kadar onlara tecavüz ettiler. Ertesi gün Müslüman çocuklarını vaftiz ederek kilise görevlilerine verdiler. Dimyat Ulu Camiini de Blessed Virgin Mary (Aziz Bakire Mary) adıyla katedral'e dönüştürdüler⁷⁵. Haçlılar Dimyat'ta ele geçirdikleri altın, gümüş, mücevher gibi değerli eşyalar ile evleri ve burçları statülerine göre aralarında bölüştüler. Birkaç gün sonra ustalar şehrin giriş köprüsünü ve kapılarını tamir ettiler, surlarını tahkim ettiler ve iki burç daha yaparak şehrin savunmasını güçlendirdiler⁷⁶. Dimyat'ı ele geçirdikten sonra burayla yetinmeyerek Manzaleh Gölü'nün Doğusundaki liman kenti olan Tinnis'e, ardından Dimyat'ın otuz kilometre Batısında bulunan Burlos kentine bir saldırı düzenleyerek her tarafı yağmalayıp yakıp yıktılar⁷⁷. Dimyat'ta bir yıldan fazla kalan Haçlılar, Temmuz 1221'de Kahire üzerine doğru harekete geçtiler. Ancak Müslümanlar ile el-Mansure önlerinde yaptıkları savaşları Ağustos ayının sonlarında kesin bir yenilgi ile kaybettiler. Yapılan anlaşma neticesinde 8 Eylül 1221 tarihinde Dimyat'ı Müslümanlara iade etmek zorunda kaldılar⁷⁸.

SONUÇ

Selahaddin Eyyübî döneminde Filistin'deki Haçlı topraklarını ellerinde tutabilmekte çok zorlanan papalık, Selahaddin'den sonra zayıf bir otorite olarak gördüğü Sultan el-Âdil'in hâkimiyetinde bulunan Mısır'ı ele geçirmek için Beşinci Haçlı Seferi'ni düzenleyerek dört yıl

⁷² Oliver, *a.g.e.*, s. 225.; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. VII, s. 23.; Ebu Bekr b. Abdillâh ibn Eybek ibn Devadarî, *Kenzu'd-Durer ve Câmiu'l-Ğurer*, C. VII, (Tahkik: S. El-Muneccid), Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1972, s. 187.

⁷³ Oliver, *a.g.e.*, s. 230.; Vitry, *a.g.e.*, s. 125.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 278.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 201.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

⁷⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. IV, s. 32-33.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 282,287.; İbn Devadarî, *a.g.e.*, C. VII, s. 187.; Donovan, *a.g.e.*, s. 65.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

⁷⁵ Oliver, *a.g.e.*, s. 231.; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. VIII, s. 603.; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, C. III, s. 122.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 190.; Donovan, *a.g.e.*, s. 65-67.

⁷⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 232, 259.; Ebu Şâme, *a.g.e.*, s. 176 vd.; Donovan, *a.g.e.*, s. 65.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

⁷⁷ Oliver, *a.g.e.*, s. 232, 239.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 278.; En-Nuveyrî, *a.g.e.*, C. 27, s. 28.; Donovan, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁷⁸ Oliver, *a.g.e.*, s. 254-263.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 283.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 207-209.

boyunca tüm Hıristiyan güçlerini Dimyat kıyılarına sevk etmiştir. 1218 yılında başlayan Dimyat kuşatması esnasında şehrin girişini kapatan bir kulenin alınmasının dahi aylar sürmesi bu seferin hiç de kolay olmayacağını habercisi olmuştur. Bir yılı aşkın bir kuşatma süresince Dimyat'a karşı yapılan saldırıların istenen neticeyi vermemesi Haçlıların umutlarını tüketmişken, Müslüman ordugâhında sultanı devirmek üzere planlanan bir darbe girişimi Haçlılara Dimyat'ı altın tepsi içerisinde sunma fırsatını vermiştir. Bu olay sonucunda el-Âdiliyye karargâhını ve ardından Dimyat'ı ele geçiren Haçlılar, kısa süre sonra Doğudaki Tennis ile Batıdaki Berlis şehirlerini de zapt etmişlerdir. Dimyat'ı kaybettikten sonra Mısır'ı da Haçlılara karşı koruyamayacağını göz önünde bulunduran Sultan el-Kâmil, Haçlılarla silaha dayalı siyasetini sulh siyasetine çevirmeye çalışmış; Kudüs'ü ve Filistin'deki pekçok bölgeyi Haçlılara iade etmeyi teklif etmiştir. Avrupa'dan gelen takviye kuvvetlerle Mısır'ı kolayca ele geçirebileceğini düşünen Pelagius, sultanın teklifini red ederek Haçlı ordularını Kahire üzerine sürmüştür. Ancak yükselen Nil sularını hesap edememiş ve ordusunun Nil'den açılan kapaklardan boşalan sellerin altında kalmasına sebep olmuştur. Bu tabii afetin ardından Haçlılar teslim olmak zorunda kalmış ve Beşinci Haçlı Seferi Müslümanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Sultanın cazip tekliflerini reddeden Pelagius Dimyat'a giderken evdeki bulgurdan olmuş ve başı önünde İtalya'ya geri dönmüştür.

Dimyat'tan el-Mansure'ye dönen sultan, kendisine ihanet ederek iki yıl önce darbe girişiminde bulunan emirleri unutmamış, bu emirlerin mallarını müsadere etmiş ve Mısır'ı terketmeleri şartıyla canlarını bağışlamıştır. Mısır'da bu gelişmeler yaşanırken el-Âdiliyye karargâhı ve Dimyat'ın Haçlıların ellerine geçmesinde önemli bir rol oynayan ve binlerce Müslümanın ölümüne sebep olan ibn-i Meştüb'a gelince; O, 1220 yılında Kerak'taki tutulduğu zindandan kaçarak önce Dimaşk'a ardından da Harran'a gitmiş ve kardeşler arasındaki ihtilaftan faydalanarak el-Eşref'in ordusuna katılmıştır. Ancak burada da rahat durmayarak Musul, Harran, Nusaybin, Erbil ve Sincar'da Eyyübîler aleyhinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, bunun üzerine el-Eşref tarafından Harran Kalesi'nde zindana atılmıştır. Haçlılara karşı kardeşi El-Kâmil'in yardımına giden el-Eşref, Beşinci Haçlı Seferi'nin Müslümanların lehine sonuçlanmasının ardından Dimyat'tan döner dönmez Mayıs 1222'de onu zindanda öldürtmüş, böylece ibn-i Meştüb geç de olsa hak ettiği cezayı bulmuştur.

Beşinci Haçlı Seferi'nin kırılma noktası olarak ele aldığımız bu çalışmamızın bir hedefi de; ülkemizde 40 yıldır sinsice bir ur gibi büyüyen, Paralel Devlet Yapılanması olarak adlandırılan, FETÖ'nün 15 Temmuz 2016 gecesini giriştiği kanlı darbe girişiminin ülkemize verdiği zararların boyutlarının daha iyi algılanabilmesini sağlayabilmektir. Ayrıca bu terör örgütünün lideri Fethullah GÜLEN'in bulunduğu Pensilvanya'dan: *Haçlıların ülkenizi işgal etmesi çok tehlikeli bir şey değildir, onlar sizin kadınlarınıza, kızlarınıza, mabetlerinize ilişmezler...* (Bkz.: 22 Ağustos 2016 tarihli gazeteler) şeklindeki oldukça manidar açıklamaları ile aslında modern Haçlı Seferlerinde nasıl bir rol üstlendiği konusunda bir farkındalık yaratabilmektir.

KAYNAKLAR

- Alvarez, Sandra, "Oliver of Paderborn and his siege engine at Damietta", **De Re Military, The Society For Medieval Military History**, Wordpress, (pp. 862-869), USA, Olathe, 2014.
- Aquensis, Albertus, "Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae", **Recueil des Historiens des Croisades Occidentaux**, Volume: IV, RHC Occ., (pp. 265-713), Paris, 1923.
- Ayan, Ergin, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Karadeniz Dergisi Yay., No: 02, Ankara, 2009.
- Ayan, Necmettin, **Haçlı Seferlerinde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)**, Yıldırım Beyazıt Üni. S. B. E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.
- Aydın, Mehmet, "Hıristiyanlık", **DİA**, C. XVII, (ss. 340-358), İstanbul, 1998.
- Carnotensis, Fulcherius, **Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi**, Çev.: İlcan Bihter Barlas, IQ Yayınları, İstanbul, 2009.

- Clayton, Joseph – Hist, S. F. R., **Pope Innocent III and His Times**, The Bruce Publishing Company, USA, Wisconsin, 1941.
- Demirkent, Işın, **Haçlı Seferleri**, 1. Baskı, Dünya Global Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- , **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (118-1176)**, TTK Yay., Ankara, 2001.
- , "1101 Yılı Haçlı Seferleri", **Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı**, Yayına haz.: İ. Ü. Edebiyat Fak., Dizgi ve Baskı: Dünya Yay., (ss. 17-56), İstanbul, 1995.
- Donovan, Joseph Patrick, **Pelagius and the Fifth Crusade**, Universty of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1950.
- Ebu'l Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyubî, **El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer (Tarih-u Ebi'l-Fida)**, C. II, Neşreden: Es-Seyyid Muhammed Abdullatif el-Hatib ve diğerleri, El-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, Kahire, 1907.
- Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisi, **Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn**, Birinci Baskı, Tahkik: Muhammed b. Hasen b. Akil Musa, Daru'l-Endülisi'l-Hadra, Cidde, 1997.
- El-Hamavi, Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan**, C. II, Tahkik: Ferit Abdulaziz Cündî, Daru'l-Kübübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- En-Nuveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed el-Kindî, **Niayetü'l-Ereb fi Funûn'l-Edeb**, C. I-XXXXII, Daru'l-Kutub, Kahire 1992.
- Erer, Raşit, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, Ahmet Halit Kitabevi, (Pdf olarak hazırlayan: A. Yüksel Özemre, 2002), İstanbul, 1947.
- Ernoul, Bernard, **Qhronique D'Ernoul et de Bernard le Tresorier**, (Prepare: M. L. de Mas Latrie), Societe de L'Histoire de France, No: 6, MDCCC LXXI, Paris, 1871.
- Ersan, Mehmet, "I. Haçlı Seferi sırasında Kilikya (Çukurova)'nın Haçlıların eline geçmesi", **Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri**, (26-27 Mayıs 1997) İ.Ü., Edebiyat Fak. Basımevi, (ss. 65-73), İstanbul, 1998.
- Howard, Jonathan, **The Crusades; A History of One of Most Epic Military Campaigns of All Time**, Golgotha Press, U.S., Hustonville, 2011.
- İbnü'l-Adîm, Kemalüddin ebi'l-Kasım Ömer b. Ahmed b. Hebetillah, **Buğyetu't-Talep fi Tarih-i Haleb**, 2. Baskı, Yayımlayan: Ali Sevim, TTK Yay., Ankara, 2011.
- İbnü'l-Cevzî, ebu'l-Muzaffer Şemsuddin, **Miratu'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan**, (Çeviri ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011.
- İbn Devadarî, Ebu Bekr b. Abdillan ibn Eybek, **Kenzu'd-Durer ve Câmiu'l-Ğurer**, C. VI-VII, (Tahkik: S. El-Muneccid), Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1972.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed; **İslam Tarihi: El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, C. X-XI-XII, Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987.
- İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed; **Vefayatü'l Âyan**, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1864.
- İbn Kesîr, İsmail İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Davud **El-Bidaye ve'n-Nihaye Fi't-Tarih**, C. XIII, Çev.: Mehmet Keskin: *Büyük İslam Tarihi*, Çağrı Yay., İstanbul, 2001.
- İbn Vâsıl, Cemaleddin ebu Abdullan Muhammed b. Selim el-Hamavi, **Müferricu'l-Kurub fi Ahbar-ı Beni Eyyüb**, C. I-V, (I-II-III Tahkik: Cemalüddin es-Şeyyâl, IV-V Tahkik: Hasaneyn Muhammed er-Rabie), Kahire, 1972-1977.
- Joseph, Patrick Donovan, **Pelagius and the Fifth Crusade**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1950.
- Kılıç, Mustafa, **Alim ve Devlet Adamı Olarak Bir Eyyübî Meliki: el-Meliku'l-Muazzam**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: X/2, Sivas 2006.
- Kinnamos, Ioannes, **Historia (1118-1176)**, Çev.: Işın Demirkent, TTK Yay., Dizi: XIX, Sayı: 18, Ankara, 2001.

- Makrîzî, ebû Muhammed ebû'l-Abbâs Takrîyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, **Kitabu's-Sülûk li Marifet-i Düveli'l-Mülûk**, C. 1/1, (Tahkik: Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1956.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, **Camîu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I-II**, Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.
- Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 7, Ankara, 1981.
- Ott, Michael, "Pope Innocent III", **Catholic Encyclopedia**, Published by The Encyclopedia Press, Volume: VIII, New York, 1913.
- Paterborn, Oliver, **The Capture of Damietta**, İngilizce'den Farsça'ya çev. Ferehnaz Efdali; *Ceng-i Pencom-i Salibi Feth-i Dimyat*, Pejuhişkâh-i Havza ve Danişgah, İran, Kum. (ş. 1393, m. 2014).
- Powel, M. James, **Anatomy of a Crusade**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1986.
- Queller, Donald E. - Madden, Thomas F., **The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople**, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 1997.
- Runciman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I-II-III, 2. Baskı, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 9, Ankara, 1992.
- Smith, Thomas William, **Pope Honarius III and the Holy Land Crusades 1216-1227**, Royal Holloway, University of London, London, 2013.
- Süryani Mikhaîl, **Khronik (1166-1199) IV**, Fransızca'ya tercüme eden ve yayınlayan J. B. Chabot: *Chronique de Michele Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-99)*, Paris 1899-1924; Türkçeye çev. H. Andreasyan: *Süryani Patrik Mihailin Vakainâmesi II*, TTK Kütüphanesi (PDF, henüz yayınlanmadı), Ankara, 1944.
- Şeşen, Ramazan, **Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti**, İ. Ü., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1983.
- Ümran, Mahmud Said, **El-Hamletü'l-Salibiyetü'l-Hâmîseti: m. 1218-1221 h. 615-618**, Daru'l-Mearif, Kahire, 1985.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, 2. Baskı, Çev.: Hrant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara, 1987.
- Villehardouin, Geoffroi - Valenciennes, Henri, **Conquete de Constantinople (IV. Haçlı Seferi Kronikleri)**, Fransızca'dan Çev.: Ali Berktaş, Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2008.
- Vitry, Jaques, **Historie des Croisades**, P. M. Guizot'un Fransızca çevirisinden (1824) Farsça'ya çeviren: Abdullah Nasrî Tahîrî; *Ceng-i Pencom-i Salibi Tarih-u Beytü'l-Mukaddes*, Pejuhişkâh-i Havza ve Danişgah, Kum, (ş. 1393, m. 2014).